

dövr nəşrlərinə bir baxış

şəxsiyyətinin vurğunu, pərəstişkarı olmuş, buna görə də eyni təxəllüsü seçmiş sonrakı dövrün digər bir Azərbaycan şairinə məxsusdur. Qəzəlin dil xüsusiyyətləri də onun təxminən XVII-XVIII əsrlərin möhsulu olması haqqında mülahizə yürütməyə əsas verir. Qeyd edək ki, Nəsiminin əsərlərinin mövcud nəşrlərində yer almış daha bir neçə qəzəlin şairimizə aidliyi bizdə şübhə doğurur.

Nəsimi əsərlərinin Bakı nəşrlərində diqqətə çəkmə və ayrıca araşdırma tələb edən mühüm məsələlərdən biri də şairin bir sıra şeirlərinin fərqli variantlarda çap olunmasıdır. Məsələn, şairin "Neylərəm" rədifli məşhur qəzəlinin son beytinə diqqət yetirmək kifayətdir. Belə ki, şairin əsərlərinin müxtəlif nəşrlərində sözügedən beytin müxtəlif fərqli variantlarına rast gəlirik. C.Qəhrəmanovun tərtib etdiyi Nəsimi əsərlərinin elmi-tənqidi mətnində həmin beyt bu şəkildədir:

*Dilbər aydır, ey Nəsimi, səbr qıl, etmə fəğan,
Şimdi ağsan etməsəm, danla fəğanı neylərəm?*

Sözügedən tənqidi mətnə birinci misradakı *səbr qıl* sözünün bir əlyazmada *sabir ol* variantının da olması göstərilmişdir, digər bir əlyazmada ikinci misranın tamam fərqli biçimdə yer alması da diqqətə çatdırılır:

Bən bu gün səbr eyləsəm, daxi fəğanı neylərəm?

Türkiyəli nəsimişünas alim Hüseyn Ayanın tərtib etdiyi Nəsimi əsərlərinin tənqidi mətnində həmin beyt bu şəkildədir:

*Ey Nəsimi neyiçün eylərsən ağsanı fəğan,
Mən bu gün səbr eyləsəm, tanla fəğanı neylərəm?*

Nəsimi əsərlərinin 2004-cü ildə Bakıda nəşr olunmuş "Seçilmiş əsərləri"ndə isə yuxarıda verilmiş bu beytin birinci misrasındakı "səbr qıl" sözü "sabir ol" şəklindədir, ikinci misra isə Hüseyn Ayanın tərtib etdiyi mətnədəki kimidir, sadəcə olaraq burada tanla (sabah) sözünün danla fonetik variantı işlənmişdir. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Nəsiminin bu məşhur qəzəlinin ilk misrasının mötəbər qaynaqlarda bu variantına da rast gəlirik:

Dilbərə, mən səndən ayrı təndə canı neylərəm?

Bununla belə, şairin əsərlərinin adıçəkilən sonuncu mötəbər Bakı nəşrində yuxarıdakı misradakı *təndə* sözü ömrü şəklindədir. Fikrimizcə, misranın yuxarıda təqdim olunan variantı məntiqli baxımdan daha uğurludur. Qeyd edək ki, bu cür misalların sayını istənilən qədər artırmaq mümkündür. Şairin əsərlərinin yeni elmi-tənqidi mətni isə, fikrimizcə, bu cür çoxvariantlılığa son qoya bilər.

Nəsimi əsərlərinin Bakı nəşrlərində nəzərə çarpan daha bir incə məqam böyük şairin əsərlərində işlənmiş türkmənşöli bir sıra qədim sözlərin açıq-aşkar bir şəkildə müasirləşdirilməsi cəhdi ilə bağlıdır. Buna nümunə olaraq şairin aşağıdakı məşhur qəzəlini göstərmək olar:

*Səndən iraq, ey sənəm şamü səhər yanaram,
Vəslini arzularam daxi bəter yanaram.*

Beytlə bağlı ilk növbədə onu demək lazımdır ki, qəzəlin əlyazmadakı yazı variantını əsas götürərək birinci misradakı iraq sözünün sonundakı "ğayn" hərfinə əsasən bu leksik vahidi iraq şəklində transkripsiya etmək məqsəduşundur. Qeyd edək ki, professor Qəzənfər Paşayev Nəsiminin iraq divanında bu sözü doğru olaraq elə iraq şəklində ver-

mişdir. Nəsimi divanının Bakıda Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılan qədim əlyazmasında da bu sözün yazılışı onun məhz iraq şəklində oxunmasını tələb edir. Maraqlıdır ki, akademik Həmid Araslının tərtib etdiyi Nəsimi divanında həmin qəzəlin üçüncü beytində haqqında danışdığımız söz elə iraq şəklindədir:

*Məndən iraq olduğun bəğrini qan eylədi,
Oldu gözündən rəvan xuni-cigər yanaram.*

Nəsiminin "Seçilmiş əsərləri"nin 1985-ci il və 2005-ci il nəşrlərində isə qəzəlin istər mötlə beytində, istərsə də, üçüncü beytində bu söz iraq şəklindədir.

İndi isə Nəsiminin "Səndən iraq, ey sənəm..." qəzəlinin yuxarıda verdiyimiz mötlə beyti ilə bağlı daha bir mühüm və əhəmiyyətli məqama öz münasibətimizi bildirmək istəyirik. Qeyd edək ki, klassik mətnlərin transkripsiyası zamanı dil faktları ilə yanaşı, ədəbiyyat məsələlərinə, xüsusilə də poetika, vəzn və qafiyə ilə bağlı incə məqamlara da bir sözlə, şeirin bədii imkanları və özəlliklərinə də xüsusi diqqət yetirmək olduqca mühüm və vacib məsələlər sırasındadır. Məsələyə bu mövqedən yanaşdıqda, fikrimizcə, yuxarıda verilən qəzəlin mötlə beytindəki yanaram və arzularam sözlərinin yanaram və arzularam şəklində oxunuşu daha məqsəduşundur:

*Səndən iraq, ey sənəm, şamü səhər yanaram,
Vəslini arzularam, daxi bəter yanaram.*

Fikrimizi əsaslandırmağa çalışaq. Birincisi, beytdə rədif kimi işlənən yanaram sözünün, eləcə də ikinci misradakı arzularam leksiminin orijinalda (əlyazmada) yazılışı onların məhz bu şəkildə oxunuşunu tələb edir. İkincisi isə bu sözlərin təqdim etdiyimiz variantda oxunuşunu qəzəldə qafiyə yerində işlənən sözlər: səhər, bəter (əslində, bəter olmalıdır: farsmənşöli bətdər (daha pis) sözünün qısaldılmış formasıdır), qəmər, düşər, oğər və s. tələb edir. Belə olduqda şeir səs uyurluğu, poetika baxımından daha oynaq, daha ağızdan səslənir, xüsusi bir ritm yaradır, qulağı oxşayır və şeirin musiqiliyini, axıcılığını daha da artırır. Aydınlıq üçün onu da qeyd edək ki, beytin ikinci misrasında işlənmiş arzulər(əm) sözü bəter kəlməsi ilə daxili qafiyə yaradır. Düzdür, şairin əsərlərinin kütləvi nəşrləri mütəxəssislər üçün deyil, müasir oxucu üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bununla belə, düşünürük ki, tarixi fonetika, tarixi dialektologiya, bütünlüklə ədəbi dil tarixi baxımından Nəsiminin əsərlərinin dilinə, imlasına toxunmaq olmaz. Məhz buna görə də şairin əsərlərinin akademik nəşrinə böyük ehtiyac duyulur.

Bundan əlavə, vaxtilə yüz, yürək, degil, qarşu və s. şəklində olan sözlərin müasirləşdirilərək üz, ürək, deyil, qarşı kimi verilməsini də akademik nəşr üçün məqbul saymaq olmaz. Onu da qeyd edək ki, Nəsimi şeirlərinin müasir nəşrlərində bu məsələdə bir pörəkəndəlik, açıq-aşkar bir dağınıqlıq müşahidə olunur. Nümunə olaraq şairin "Seçilmiş əsərləri"ndəki iki qəzəldən verilmiş aşağıdakı beytlərə nəzər salaq:

*Camalın rövzeyi-rizvan deyilmi?
Dodağın çəsmeyi-heyvan deyilmi...
Yarın cəfası cümlə vəfadır, cəfa degil,
Yarım cəfa qılır əhli-vəfa degil.*

Göründüyü kimi, birinci beytdə rədif kimi işlənmiş *degilmi* sözü müasirləşdirilmiş, ikim-

ci beytdə isə orijinalda olduğu kimi *degil* şəklində verilmişdir. Onu da qeyd edək ki, birinci beytdəki *camal* sözü sözügedən kitabdakı bəzi şeirlərdə yuxarıda verilən nümunədəki kimidir, digərlərində isə *camal* şəklindədir:

*Surət-i haqqdır camalın, ey nigar,
Uş nəbinin sözləri bürhanımız*

Onu da diqqətə çatdırmaq ki, birinci misradakı *haq* sözü Allah anlamında işləndiyi üçün onun böyük hərfli verilməsi, bununla da semantikasının seçdirilməsi düzgün olardı. Aşağıda bir beytini verdiyimiz "Ey üzü gül, ləbləri mərəncanımız" misrası ilə başlayan bu qəzəldə *yüz* (üz) və *qarşu* (qarşı) sözləri müasir deyindəki variantı ilə verilmişdir ki, bu məsələyə də Nəsimi əsərlərinin gələcək akademik nəşrlərində diqqət yetirilməlidir:

*Üzünə qarşı sücud eylər mələk,
Səcdəyə inkar edər şeytanımız.*

Məlum olduğu kimi, klassik ədəbiyyat nümunələrində şəxs və işarə əvəzliliklərinin - *cəlayın* şəkilçisi ilə işlənməsi geniş yayılmışdır. Məsələn, Nəsiminin aşağıdakı beytində olduğu kimi:

*Ey aşiq, anın zülfünə yapış bu cahanda,
Bir ancıləyin dilbəri-əyyar ələ girməz.*

Bu qəbildən olan *sənciləyin* əvəzliyi isə Nəsiminin iraq divanında, bəlkə də, texniki qüsurluq üzündən bu şəkildə getmişdir:

*Aləmdə bu gün səncəliyim yar, kimin var?
Gər var desən, yox deməzəm, var, kimin var...
Eşqin qəminə eyləmişəm könlümü məskən,
Göz məncəliyim "məxzəni-əsrar" kimin var?*

Yeri gəlmişkən onu da qeyd edək ki, Nəsiminin aşağıdakı məşhur misraları:

*Heç kimsə Nəsimi sözünü kəşf edə bilməz,
Bu, quş dilidir, bunu Süleyman bilir ancaq.*

Şairin iraq divanında bu şəkildədir:

*Heç kimsə Nəsimi sözünü fəhm edə bilməz,
Bu quş dəgildir, bunu Süleyman daxi bilməz.*

Aydın ki, məntiqli baxımdan yuxarıdakı beytin birinci variantını düzgün saymaq lazımdır. Nəsimi əsərlərinin əksər əlyazmalarında həmin beyt məhz bu şəkildədir.

Bundan əlavə, Nəsimi şeirlərində işlənmiş bir sıra qədim türk sözlərinin şairin əsərlərinin sonunda verilən lüğətə düşməməsi də təəssüf doğurur. Buna nümunə olaraq qüdrətli sənətkarın aşağıdakı beytini göstərmək olar:

*İkilikdə qalan əzəzil olur,
Mələksiyət insan ol, anı, girdər.*

Beytdə işlənmiş *gidərmək* sözü qədim türk ləkseimidir: yox etmək, aradan qaldırmaq deməkdir. Bu söz ana abidimiz "Kitabi-Dədə Qorqud" eposunda, eləcə də XIII-XV əsrlərə aid bir poeziya nümunələrində sıx-sıx işlənmişdir. Onu da qeyd edək ki, beytin ikinci misrasındakı vergül işarəsini biz qoymuşuq, nəşrdə bu işarə yoxdur. Halbuki, burada vergül işarəsinin qoyulması beytin məzmununun açılması baxımından vacibdir. Belə ki, şair demək istəyir ki, *mələksiyətli insan ol*, ikiliyi təbiətindən götür, yox et. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, dilçi mütə-

xəssislərə də yaxşı məlum olduğu kimi, düzgün işlədilməsi mətnin qavranılmasında mühüm rol oynayır. Fikrimizcə nümunə olaraq Nəsimi divanının 2004-cü il nəşrində yer alan aşağıdakı beytə diqqət yetirmək kifayətdir:

*Səndən ayrı könlümün yoxdur vəfalı yarü dust,
Ey cəfasız hüsnü-kamil, yarığaram, qandasan?*

Beytin ikinci misrasındakı *yarığaram* leksik vahidi söz birləşməsidir və əslində, bu cür yazılmalıdır: *yar-i ғar* (mağara dostu). Onu da qeyd edək ki, bu birləşmə islam aləmində məşhur olan bir hadisəyə işarə məqsədilə klassik Şərq ədəbiyyatında çox işlənən bir ifadədir, daha doğrusu, Məhəmməd peyğəmbərin (s) Məkkədən Mədinəyə gedərkən o həzrətlə birgə mağarada gizləndən birinci xəlifəyə-Əbu Bəkrə verilən ad - ləqəbdir. Onu da diqqətə çatdırmaq ki, fars dilinə məxsus bu cür izafət birləşmələrinin Azərbaycanca bu şəkildə yazılışı qəbul edilmişdir: *yari-ğar*, *şəbi-hicran* (ayrılıq gecəsi), *çəşmi-siyah* (qara göz) və s. Yuxarıdakı nümunədə isə bu söz birləşməsinin bitişik yazılması onun mənasının anlaşılması məsələsində müəyyən çətinlik yarada bilər. Təəssüf hissi ilə onu da qeyd etmək lazımdır ki, yuxarıdakı söz birləşməsi Nəsimi divanının son nəşrlərinin birində yadigar kimi oxunmuş və kitabda da bu şəkildə getmişdir.

Nəsimi əsərlərinin son dövr nəşrlərində qəbəri şəkildə nəzərə çarpan daha bir incə məsələyə toxunmaq istəyirik. Bu, ilkin qaynaqda - əlyazmada olan bəzi sözlərin müasir nəşrlərdə müəyyən qədər dəyişdirilməsi, daha doğrusu, orijinaldakı variant əvəzində onların fərqli şəkillərinin verilməsi ilə bağlıdır. Şairin aşağıdakı beyti buna nümunə ola bilər:

*Kimin ki yoxdurur gənci-nihani,
Ya anca mülk ilə mal anda neylər?*

Nəsiminin "Neylər" rədifli qəzəlinəndən götürülmüş bu beytin ikinci misrası şairin əsərlərinin elmi-tənqidi mətnində bu şəkildədir:

Ya bunca mülklə mal anda neylər?

Göründüyü kimi, misranın müasir çap variantında bunca sözü ona yaxın mənalı olan qədim türk ləksemi *anca* (o qədər, o cür) ilə əvəzlənməklə yanaşı, mülk sözünə qoşulan hissəcik (bağlayıcı) azacıq fərqli şəkildə verilmişdir ki, bu da, təbii ki, mətnşünaslıqda yolverilməz bir hal sayılır.

Beləliklə, böyük Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri İmadəddin Nəsiminin türkco divanının Bakıda işıq üzü görmüş son nəşrləri haqqında bu kiçik qeydlərimizin yekunu olaraq belə bir qənaətimizi diqqətə çatdırırıq ki, qüdrətli söz ustasının əsərlərinin müasir əlifba ilə yeni elmi-tənqidi mətninin hazırlanması və türkco divanının mükəmməl akademik nəşri məqsəduşundur. Belə bir işin həyata keçirilməsi ölkəmizdə geniş şəkildə qeyd olunan böyük Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri İmadəddin Nəsiminin 650 illik yubileyinə və "Nəsimi ili"ne əsl töhfə olardı. Bundan əlavə, Nəsimi yaradıcılığında qəbəri şəkildə özünü göstərən Nizami Gəncəvi və Mövlana Cəlaləddin Rumi təsiri ətrafı şəkildə işıqlandırılmalıdır. Bu məstövədə, həmçinin Cahanşah Hoqiqi və Nəmətullah Kışvəri, Şah İsmayıl Xətai və Məhəmməd Füzuli yaradıcılığında Nəsimi təsirinə də geniş araşdırılması qarşısında duran vəzifələr sırasındadır.

İmadəddin Nəsimi əsərlərinin dilçilik istiqamətində araşdırılması məsələsinə gəldikdə isə qeyd etməliyik ki, AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunda şairin anadil əsərlərinin mükəmməl izahlı lüğətinin hazırlanması işinə artıq başlanılmışdır. Yaxın gələcəkdə İmadəddin Nəsiminin anadil əsərlərinin müasir dilçilik elminin müxtəlif aspektlərindən geniş və hərtərəfli şəkildə araşdırılması da nəzərdə tutulur.